٥-سەبارەت "ڕەفاه" و ئەوانی دی

(گفتوگۆیەك لەگەڵ ڕۆشین چاكیردا)

ڕۆشین چاكیر لەساڵی ١٩٦٢ دا لە دایكبوو، كاتێ قۆناغی خوێندنی ئامادەییشی لە ئامادەیی (هەڵەی سەرای بەناوبانگ غلطة سراي الشهيرة)دا تەواوكرد؛ لە زانكۆی "بوغازچی" درێژەی بە خوێندن داو پاشان ساڵی ١٩٨٥ ژیانی خۆی بۆ كاری ڕۆژنامەوانی تەرخانكردو، سەرەتا لە گۆڤاری هەفتانەی "نوقتە" و، ئینجا لە گۆڤاری "تیمپۆ"و پاشتریش لە ڕۆژنامەی "جمهوریەت" و ڕۆژنامەی "میللیەت"دا كاری كردو، لەساڵی ١٩٩٦ یشەوە لە ڕۆژنامەی "یەنی یۆزییل"دا دەستی بە كاركرد. چاكیر یەكێكە لەو ڕۆژنامەوانە كەمانەی كە چ لە ڕووی دۆكیۆمنتیو چ لە رووی شیكردنەوەی وردەوە لەسەر بزاڤە ئیسلامیەكانی توركیایان نووسیوەو، دەتوانین بڵێین كە ئەم دیارترین ئەو ڕۆژنامەوانەشە.

لەبەناوبانگترین كتێبەكانی چاكیر "ئایەتێك و دروشمێك"ە كە لەساڵی ١٩٩٠دا دەرچوو، پاشان هەندێ كاری سەبارەت ئایدیۆلۆژیاو سیاسەت لای راست و چەپی كۆمەڵایەتیی تورك (١٩٩١) نووسی، دواكتێبیشی بریتییە لە كتێبێك دەربارەی تێگەیشتن لە حیزبی "ڕەفاه" كە ناونیشانەكەی "نە شەریعەت و نەدیموكراسی"یە، ڕۆشین چاكیر لە نووسینەكانیدا پڕكێشی و "مەوزوعیەت"ێكی وا هەیە كە وا لە ئیسلامیەكان ناكات دژایەتیی ئەوی "عیلمانی"بكەن، بەڵكو "سوود" لە ڕەخنە و تێبینیەكانی وەردەگرن. ئەمە بەشێكە لە گفتوگۆیەك كە لە كۆتاییەكانی ئایار / مایۆی ١٩٩٥دا لەگەڵیدا ئەنجامم دا.

- ***كاتێ باسی بزاڤە ئیسلامیەكانی توركیا دەكەین؛ یەكسەر حیزبی "ڕەفاه"مان دێتەوە بیر، تاچەند دەتوانین "ڕەفاه" بە نوێنەری ئیسلامی سیاسی لە توركیادا لەقەڵەمبدەین؟***

–پێش هەموو شتێك، حیزبێكی سیاسیی ئیسلامیی تریش هەیە كە بەشێوەیەكی یاسایی مۆڵەت پێدراوە، ئەویش حیزبی "دیریلیش"ە بە سەرۆكایەتیی سیزایی قەرە قۆچ. بەڵام حیزبێكی بچكۆلە و زیاتر لە یانەیەكی ڕۆشنبیری دەچێت و

لە هەلبژاردنەکاندا بەشداری ناکات. هەروەها حیزبی "یەکیتی مەزن" هەیە کە سەرۆکەکەی موحسین یازجی ئۆغلووەو لە ناسیونالیستە تورکەکانی پیشووە.

هەروەها لەناو هەردوو حیزبی راستدا، واتە ریگای راست و نیشتمانی دایك دا بۆچوونی ئیسلامیی بەهیز هەیە؛ کە دواهەمیان بانگەشەکردنە بۆ پشووی رەسمی لەکاتی نویژی جومعەدا. هەروەها خالیکی تری گرنگ هەیە کە ئەویش بوونی کۆمەلیك گروپی ئیسلامیی پەرش و بلاو، کە هەندیکیان دەولەمەندیشن. بەلام "رەفاە" وەکو حیزبیکی سەرەکی لەنیو ئەمانەدا دەژمیردریٚ، ئەمەش لەبەر زۆرهۆ؛ وەکو ئەزموونی دریژخایەنی لە سیاسەتدا کە تەمەنی ٢٥ سالٚ دەبیٚ، بەشیوەیەکی یاساییش هەبووە، هەروەها سەرکەوتنی لە هەلبژاردنەکانی ئەم دواییەی شارەوانی بەریژەی ١٩٪ لە ٢٧ی ئادار/ مارسی ١٩٩٤ داو تەرخانبوونی وەك حیزبیکی گەورە. هەروەها شتیکی سروشتییە کە "رەفاە" بە حیزبیکی ئیسلامیی سەرەکی لە تورکیادا لەقەلەم بدەین، لەکاتیکا ئەو نوینەرانی خۆی لە پەرلەماندا هەیە، جگە لە چالاکییە کاریگەرەکانیان.

- ***ئایا گروپە ئیسلامیەکانی دی کاریگەرییان لە ژیانی سیاسیدا هەیە؟***

- بیگومان کاریگەرییان هەیە. کۆمەلیك گروپی ئیسلامیی شۆرشگیرهەن کەلەژیر کاریگەریی شۆرشی ئیراندا نەشونمایان کردو بەتایبەتیش لەناو کوردەکاندان. بەلام ئەم گروپانە لەدوای سالی ١٩٩٠ەوە ئەو کاریگەرییەیان نەماو چوونە پەراویزەوە. هەروەها هەندیٚ گروپی سوننیی رادیکالی هەن کە پەیرەوی لە خەتی سەید قوتب دەکەن. هەروەها کۆمەلیك گروپی ناسیاسی هەن کە بایەخی گرنگ بە مەسەلە رۆشنبیریو کۆمەلایەتیەکان دەدەن وەك فیرکردن وقوتابخانەکان وراگەیاندن و رۆژنامەو گۆڤارەکان، ئەمانە لە حیزبە راستەکانەوە نزیکن. دیارترین ئەم گروپانەش ئەو گروپەیە کە فەتحوللا غۆلین سەرۆکیتیو ئەوە بوو لەم دواییەدا چالاکیی سیاسیشی نواندو لەگەل سەرۆکی حکومەت تانسۆ چیللەریشدا کۆبۆوە. ئەمەش ئاماژەیە بۆ پشتگیرییەکی ناراستەوخۆ لە چیللەرو"ریگایراست"و بەمەسەلەیەکی گرنگ دەژمیردریٚ. چونکە هەلەیە وابزانین تەواوی گروپە ئیسلامیەکان پشتیوانی لە "رەفاە"دەکەن. زۆربەی ئەم گروپانە لە ناو چوارچیوەی رژیمدا کاردەکەن

ولەگـەڵ حیزبــە ڕاسـتەکانداو کاریگـەریی گـەورەیان لـە بـوارە کۆمەڵایــەتی‌و ڕۆشـنبیرییەکاندا هەیـە. "ڕەفـاه" سـەنتەری ئیسـلامی سیاسـی‌یە، لـە کاتێکـا فـەتحوڵلا غۆلـین سـەنتەری ئیسـلامی کۆمەڵایەتی‌یـە، ئەمــەش جۆرێکــە لــە "وەبەرهێنان"ی درێژخایەن. بەڵام"ڕەفاه" حیزبێکە ڕۆژ دوای ڕۆژ زیاتر مۆرکی سیاسی بە خۆیەوە دەگرێت.

- ***پەیوەندیـەکانی دەرەوەی حـیزب وگروپـە ئیسـلامیەکانی تورکیـا چـۆن هەڵدەسەنگێنیت؟***

- پــەیوەندیی حیزبــە ئیسـلامیەکانی تورکیـا بـەدەرەوە، لــە ڕووی تیۆرییەوە ئەوەیە کە هەموویان سەربەیەك "ئوممە"ن.

بەڵام لە ڕووی ماددییەوە خۆیان خۆیان بە خێودەکەن، بەتایبەتیش لەڕێی ئەو کرێکارە تورکانەوەی کە لە دەرەوەن. ڕەنگە هەندێ لەو گروپانە یارمەتی‌ی دەرەوە وەربگرن، بەڵام یارمەتیەکی سەرەکی‌نی‌یە.

حـیزبی"ڕەفـاه"بـاری جیـاوازو سەرسـوڕهێنە. ئـەو حـیزبێکی تاسەرئێسـقان پراگماتی‌یـەو، مامەڵـە لەگـەڵ لایـەن ودەوڵـەتی جۆراوجـۆرو بەیـەك نـاکۆکدا دەکـات. هـەروەها مامەڵـە لەگـەڵ کۆمـەڵێك گروپـی ئیسـلامیی وەکـو "ئیخـوان موسـلمین"ی میسرو"ئیخـوان موسـلمین"ی ئـوردن و"کۆمەڵـەی ئیسـلامی" لەپاکسـتان وگروپـی ئیسلامیی‌تر لەئەفغانستان و بەرەی ئیسلامی‌ی ڕزگاریخواز لە جەزائیردا دەکات.

- ***ئایا دەشێ"ڕەفاه" دەسەڵات بگریتە دەست؟***

- لەم قۆناغەدا ناتوانێ بەتەنیا دەسەڵات بگریتە دەست. بـەڵام دەشـێ وەکـو بەشـداریك لــە ئیئتیلافیکــدا، یــان ســەرۆکایەتیی ئیئتیلافیــك بکــات ونەجمەدین ئەربەکان سەرۆکی حکومەت بیت. دەشێ ئەو دەرفەتەش برەخسـێ، گـەر"ڕەفلـە"لــە هەلبژاردنـەکانی نوینەرایــەتی‌ی ئـایندەدا یەکــەمی بەدەســت بهینیت.

ئەمەش شتیکی دوورنی‌یە. شیمانە(احتمال)ی دووەم، کەزۆر گرنگیشە ئەوەیە کە "رەفاه"ببیتە حیزبی سەرەکیی ئۆپۆزسیۆن. بەڵام ئەگـەر بارودۆخ بەم شیوەیەی ئیستا بـەردەوام بیت، ئـەوا "رەفـاه"بەتـەنیا خـۆی‌و بـێ هیـچ ئیئتیلافیـك دەسـەڵات دەگریتەدەست.

- ***ئەی لەم حاڵەتەدا هەڵوێستی سوپا چی دەبێت؟***

ــ ئـەم چارەنووسسـازترین پرسـیارە. دەشـێ (رەفـاه) بکەوێتـە ژێـر چـاودێریی توندوتیژی سوپاوە. (رەفاه)یش شتێك ناكات سوپا بوروژێنێت.

لەجـەزائیردا سـوپا نەیهێشـت ئیسـلامیەکان دەسـەڵات بگرنـە دەسـت. بـەڵام لەتورکیادا، گەرچی شێمانەی کودەتاش بەردەوام لەئارادایە، دەشێ رێ بە(رەفاه) بدرێ لەدەسەڵاتدا بێت. گەر كـاری هەڵـەش نەكـەن كودەتـای سـەربازی روونـادات. لەحاڵـەتێكدا (رەفاه)یش دەسەڵات بگرێتـە دەسـت؛ سـوپا لـەجاران بـەهێزتردەبێت، لەبەرئەوەی ئەو حیزبانەی پێشتر رکابەرییان دەکردو هـەروەها رای گشـتیش وەهـا دەڕواننە سوپا کـە تاقـە رزگارکەریانـەو سوپاسـی خوادەکـەن کەسـوپایەکیان هەیـە خاوەنی پشتیوانییەکی کۆمەڵایەتیی بەهێزە.

- ***ئایا لەحاڵـەتێکدا (رەفـاه) دەسـەڵات بگرێتـە دەسـت؛ نەخشـەی سیاسـی گۆڕانکارییەکی گەورە بەخۆیەوە دەبینێت، واتە ئایا پێشبینی دەکرێ لەلایەکەوە راست هاوپەیمانی بکات و، لەلایەکیشەوە چەپی کۆمەڵایەتی؟***

ـ مـن وایدەبینـم کەبەشـێك لەکارمـەندە گـەورەکان؛ وەك بەڕێوەبـەرە گشـتیەکان و کەسانی تری لەو جۆرە کەئێستا سەربەحیزبەکانی راستن، دەچنـە نـاو (رەفـاه)ەوە بۆئەوەی پلەو پایەکانیان لەدەست نەچێت.

ئەمانـە لەپێشـدا چاوەڕێی هەڵوێسـتی سـوپا دەکـەن، پاشـان لـە(رەفـاه) نزیـك دەبنـەوە. ئـەوەبوو پـاش بردنـەوەی (رەفـاه) لەهەڵبژاردنـەکانی شـارەوانیدا ئەمـە روویـداو، بەشـێك لەکارمـەندانی شـارەوانیەکان و فەرمانگـەکانیدی چوونـە نـاو (رەفاه)ەوە. واتە گەیشتنی (رەفاه) بەدەسەڵات گورزێکی بەهێز لەحیزبەکانی راست دەوەشـێنێت. لەبەرئـەوەی خـەڵك نایانـەوێ کارەکانیـان لەدەسـت بـدەن. بۆئـەم مەبەستەش، (رەفاه) بۆئەوەی رێ لەکاردانەوەکانی سوپا بگرێت، پـەنا دەباتـە بـەر سیاسەتێکی (راستڕەوانەتر) بەڵام ئیسلامیانەتر.

ئەمەش دەبێتە گورزێکی گەورە بۆ هـەردوو حیزبی (رێگای ڕاست)و (نیشتمانی دایك).

- ***بەڕای ئێوە، ئایا گەر(ڕەفاه) بێتە سەرحوكم سیستمی شەریعەت پراكتیزە دەكات و ئەوبەندانەی پەیوەستن بە(بەعیلمانیكردن)ە لەدەستووردا، لایاندەبات؟***

ــ ئەو (ڕژێمە میانڕەو)ەی (ڕەفاه) بانگەشەی بۆدەكات شتێكی ئەستەمەو بەتەنها دروشمە، چونكە شتێكی واقیعی نییە.

لەوانەیە هەندێ گۆڕانكاریی لاوەكی بكات وەك بەڕەسمیكردنی پشوو لەكاتی نوێژی هەینیدا، یان كردنەوەی دانیشتنەكانی پەرلەمان بەدووعا، بەڵام هێڵە سەرەكیەكانی سیستمی ئابووریی ئێستا وەكو خۆی دەمێنێتەوە، لەبەرئەوەی بەشیكە لەئابووریی جیهانی. هەروەها گۆڕانكاریی ریشەیی لەدەستوورو مافەكانی ئافرەت و یاساكانی سزادا ناكرێ، لەبەرئەوەی ئەمانە ئالۆزن و بەرەنجامی حەفتا سالی سەردەمی كۆمارین. لەوانەیە هەندێ گۆڕانكاریی رواڵەتدار ئەنجامبدرێن كەمۆركی ئیسلامییان بەخۆوە گرتووە. بەڵام گۆڕانی ڕاستەقینە ڕەنگە لەسیاسەتی دەرەوەدا ڕووبدات، بەوەی داوای یەكیتی‌یەكی ئیسلامی بكات و، پەیوەندیی توركیا لەگەڵ دەولەتە ئیسلامیەكاندا بەهێز بكات.

- ***ئەی پەیوەندی لەگەڵ ئەمریكادا؟***

ــ ئەربەكان هەولدەدات وێنەی خۆی لای ئەمریكا ڕاستبكاتەوەو ترسیان برەوینیتەوە، بەڵام ئەمە هەروا ئاسان نییە، چونكە دوژمنایەتیی ئەو بۆ جوولەكە مایەی دوودلی جوولەكە ئەمریكاییەكانە.

هەربۆیە هەولدەدات زیاتر لەئەوروپا نزیك بیتەوە، بەتایبەتیش ئەلمانیا. ئەمەش پەیوەستە بەهاوسەنگیە دەولیەكانی نیوان ئەمریكاو ئەوروپاوە كاتێ (ڕەفاه) دەگاتە دەسەڵات. هەلەیە لەئیستادا بمانەوێ ئەوە بخەملینین.

- ***ئایا ڕژیم لەتوركیادا عیلمانی‌یە؟ بەتایبەتیش لەسەر ئاستی هەلسوكەوتی لەگەڵ گروپە ئیتنی و مەزهەبیەكاندا؟***

ـ بەپێی پیویست ڕژیمیكی عیلمانی نییە. بەڵام ڕژیمیكیش نییە بەرگری لەئایین بكات. ئەوەی بەلای منیشەوە گرنگە عیلمانیەتی ڕژیم نییە، بەلكو ئەوەیە كەئایا دیموكراتە یان نە ؟.

- ***ئەی ئایا ڕژیمیكی دیموكراتە؟***

ـ نەخیر، لەبەرئەوەی ڕژیمیكی سەرمایەداریی ڕاستەقینە نییە.

بۆرژوا تورکەکان رژێمێکی دیموکراتیان ناوێت. بەڵام هەندێکیان وەکو جیم بۆینەرو بزاڤەکەی (بزاڤی دیموکراسیی نوێ) بۆچوونی خۆیان گۆڕیوە. ئەمەش گۆڕانێکی گرنگە. هەندێك هەن کەهەستیان بەوە کردووە کەدیموکراسی لەسەرمایە گرنگترە. مەسەلەکە عیلمانیەتی رژێم نییە؛ بەڵکو بەدیموکرات بوونێتی. بۆنموونە مەسەلەی کورد لەتورکیادا لەمەسەلەی دیموکراسیەتەوە سەرچاوە دەگرێ، نەك لە عیلمانیەت و ناعیلمانیەتی رژێمەوە.

- ***لەم ساڵانەی دواییدا مەسەلەی عەلەویەکان لایەنی ترسناکی بەخۆوە گرتووە. ئایا هەروەکو رژێم دەڵێت ئەم مەسەلەیە دروستکراوە، یان راستە؟***

- مەسەلەیەکی راستە. مەسەلە ئیتنیی و مەزهەبیەکان خەریکن جیهان دەهەژێنن. عەلەویەت لای عەلەویەکان بەتەنها هۆیەکی (رازانەوە) بوو. ئەوسا عەلەویەکان پێویستیان بەوەنەبوو جەخت لەسەر شوناسی خۆیان بکەن، چونکە کۆماری گوشاری لەسەر لادابوون، بەڵام وردەوردە لەحەفتاکانەوە عەلەویەکان لەتوێژێکی نەدارو هەژارەوە بوون بەکەرتێکی دەوڵەمەندو کاریگەر. لەهەشتاکانیشدا هەندێ کاروکردەوەی ئیسلامیتر هاتنە ئاراوە کەبوونە مایەی بەهێزکردنی حیزبە راستەکان لەسەر حیسابی حیزبە چەپە عیلمانیەکان. ئەمەش بووە مایەی نیگەرانیی عەلەویەکان و دوورکەوتنەوەیان لەسەنتەرەکانی کارتیکردنەوە، ئەمەش وای لەلاوە عەلەویەکان کرد سەرلەنوێ خۆیان ریکبخەنەوەو بەدوای شوناسی خۆیاندا بگەرین، بەتایبەتیش لەدوای کۆچکردنیانەوە لەناوچە هەژارەکانەوە بۆناوشارەکان. واتە شوناسی عەلەوی لەگەڵ کەلەکە بوونی سەرمایەی عەلەویداو کۆچکردنندا بۆشارەکان هاتە ئاراوە. لەگەڵ رووبەرووبوونەوەی ریبازە ئیسلامیەکانیشدا لەهەشتاکاندا، هەولی ریکخستن و ناسینی پتری شوناسی تایبەتی لای عەلەویەکان سەریهەلدا. ئەگەری پیکدا هەلپژان لەئارادایە، بەڵام من لەم قۆناغەداو سەرەرای هاندانی بەردەوامیش، رەشبین نیم.

- ***ئەگەر (رەفاه) دەسەڵات بگریتە دەست، ئایا مەسەلەی عەلەویەکان بەرەو ئالۆزبوونی زیاتر دەروات؟***

ـ ئەم کیشەیە بێ چارەسەرە. مەسەلەکەش بەمجۆرەیە: (رەفاه) هەولدەدات لەعەلەویەکان نزیکبیتەوەو نیازپاکیی خۆی پیشان بدات، بەڵام عەلەویەکان متمانەی

پـێ ناكـەن. لەبەرئـەوەی (رەفـاه) حـیزبێكی واقعیـیـەو دان بەعەلەویـەتدا نـانێت. ئەوەندەش بەس نی‌یە كە(رەفاه) رایگەیەنێت كەوەكو عەلەویەكان ئیمام عەلی(د.خ)یان خۆشـدەوێت. مێژوویـەك‌و نـەریتێك لەئارادایـە كەتەمـەنیان سـەدان سـاڵە. دەبـێ هەردوولا دان بەیەكتریدا بنێن. ئەمەش رووی نەداوە.

بـەڵكو هەرلایـەو لەپایـەی لاكـەی تـر كەمدەكاتـەوە. خۆئەگـەر (رەفـاه) دان بەعەلەویەتدا بنێت؛ ئەوا جەماوەرەكەی بەرامبەر بەمە كاردانەوەی دەبێت.

- ***چۆن هەڵوێستی بزاڤـە ئیسـلامی‌یە توركـەكان بەرامبـەر پرۆسـەی سازشـی عەرەب- ئیسرائیل هەڵدەسەنگێنیت؟***

ـ (رەفاه) پشتیوانی لە(حەماس) دەكات، كەواتە دژی عەرەفاتە.

وەكو گروپە رادیكاڵەكانی‌تر پشتگیری لە(حەماس)و هەڵوێستەكانی دەكات. بەڵام دان بەوەشدا دەنێت كەئەگەر لایەنە پەیوەندیدارەكان هـەموو لەسـەری قایل بن؛ ئـەوا هیچ چارەسەرێكی دی جگەلەئاشتی نی‌یە.

لـەكاتێكا فـەتحوڵلا غۆلـین بەشـێوەیەكی باشـتر دەڕوانێتـە ئـەو پرۆسـەیە. بـەڵام مەسەلەیەكی گرنگی رەمزی هەیە بۆهەمووان كەئەویش مەسەلەی (قودس)و (المسجد الاقصی) یە، كەفێستیڤاڵ‌و كۆبوونەوەی بۆساز دەكرێ. بەڕای منیش ئەمانە واقیعی دەبن‌و لەسەر هەر ڕێكەوتنێكی نێوان عەرەب‌و ئیسرائیل رازی دەبن.

٦ - كەمالیزم لەهێڵی بەرگریدا بەرامبەر ئیسلامیەكان

(كەمالیزم) لەتوركیادا سەربەو ئایدیۆلۆژیا گەورانەی وەكو كۆمۆنیزمو فاشیزمو نازیزمە كە لە سەدەی بیستەمدا سەریانهەڵداو هەرلەو سەدەیەشدا هەرەسیانهێنا. گەرچی كەمالیزم تائێستا لەئارادایە؛ بەڵام فاكتەرێكی گەورەی دابەشبوونە لەناو كۆمەڵگای توركیدا، جگەلەوەی بابەتیكی هەمیشەیی وتوویژو لیدوانە لەدەزگاكانی راگەیاندندا. هەندێ گۆرانكاریش، بەتایبەتی لەكاتی هەلبژاردنە لقیەكانی شارەوانیدا، كەلە٤ی حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٥دا ئەنجامدران، ئەوەیان پیشان دا كەنزیكبوونەوە لەپەیوەندیی نیوان ئایین و دەولەتی عیلمانیدا هەیە، چاودیران ئەمەیان بەبەلگەیەك بۆئامادەیی بەهیزی ئایین زانی لەژیانی سیاسیدا لەلایەكو، لەلایەكی تریشەوە بەهەولدانیك بۆ لەقكردنی ئەو بنەمایانەی كەمالیزم كەدامەزرینەری كۆماری توركیا (مستەفا كەمال ئەتاتورك) دایمەزراندن.

چاودیران دوو قۆناغ دەهیننەوە یادمان كەتیایدا بەپشتگیریی ئاشكرا یان نائاشكرای دەولەت كاروباری ئایینی ئیسلامی ئەنجامدەدران. قۆناغی یەكەم لەپەنجاكاندا بوو كاتێ عەدنان مەندریس بەسەرۆكایەتیی (حیزبی دیموكرات) دەسەڵاتی گرتە دەستو هانی دەدا مزگەوت دروستبكرێو، رێ بدرێ بەعەرەبی بانگ بدرێو پەیمانگەی ئیمامی بكریتەوە. لەكاتیكا ماوەی پاش كودەتای ١٢ی ئەیلول/ سیپتەمبەری ١٩٨٠ كرا بەبۆنەیەكی دی بۆ رەخساندنی هەلی زیاتر بۆكاریگەریی ئایینی لەسەر كۆمەلگاو یاساكان. دیارترینیشیان ئەوەبوو كەمادەی ٢٤ لەدەستووری سالی ١٩٨٢ بریاری لەسەر داو تائیستاش هەركاری پێ دەكرێ؛ ئەویش ئەوەبوو كەوانەی ئایینیو ئاكاری لەهەردوو قۆناغی سەرەتاییو ناوەندیدا كران بەبابەتی ئیجباریو، عیلمانیەكانیش ئەمەیان بەشتیكی ناتەبا زانی لەگەڵ پرنسیپی بەعیلمانیكردنی دەولەتدا.

سەرۆكی كۆچكردوو تۆرگوت ئۆزالیش باوەری بەكرانەوەی دەولەت هەبوو بەرووی ئیسلامیەكانداو، شەخسی خۆیشی ئەوەی رەچاودەكردو لە مزگەوتەكاندا نویژی دەكرد.

ئەم کەشوهەوایە زۆر لەرکابەرانی عیلمانیەتی هان دا پەلاماری ئەو شتە بدەن کەبە(تابوو– قەدەغەکراو) دەژمیردرا، واتە کەسی ئەتاتورك خۆی. دیارترین کەسیش کەپەلاماریدا جیگری پیشووی حیزبی (رەفاه) حەسەن مەزارجی بوو کەبەئاشکرا جنیوی بەئەتاتورك داو داوای کرد چیدی سەردانی گۆڕەکەی نەکەن لەئەنقەرە. ئەو بانگەشانەی کەمۆرکیکی ئیسلامییان بەخۆوە گرتبوو بەتەنها لەلایەن حیزب و ریکخراوە ئیسلامیەکانەوە دەرنەچوون، بەلکو زۆر پیشنیازی سەیر لە لایەن هەندێ هیزەوە دەخرانە روو کە سەر بەحیزبە عیلمانیەکان بوون. لەو پیشنیازانەش ئەوەی نوینەری حیزبی (ریگای راست) یەحیا ئۆسلۆ بوو کەداوای کرد لەباخچەی کۆشکی کۆماریدا لەئەنقەرە مزگەوتیك دروستبکرێ، هەروەها پیشنیازی کۆمەلیك نوینەری هەمان حیزب و حیزبی (نیشتمانی دایك)و حیزبی (رەفاه) بۆدروستکردنی منارەیەك بۆئەو مزگەوتەی بەپەنا بینایەی پەرلەمانی تورکیەوەیە.

هەروەها مەسەلەی ئاین هەمیشە بابەتیك بووە کەسەرۆکی حکومەتی پیشوو تانسۆ چیللەر پەنای بۆبردووە، ئەوەبوو وەختێ وەکو سەرۆکی حیزبی (ریگای راست) سەرۆك وەزیران هەلبژیردرا لەحوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٣دا، خۆشحالیی خۆی دەربری کەدەبینیت ئالآیەکی تورکی (کەهیلال و ئەستیرەی پیوەیە) دەشەکیتەوەو لەهەمانکاتدا گوێی لە بانگ و قورئانە. موسلمانەکانیش چۆن وتارەکانی خۆیان دەست پیدەکرد؛ ئەمیش بەو جۆرە میهرەجانەکانی دەست پیدەکرد.

زەقترین پەنابردنە بەر دروشمی ئاینیش لای چیللەر ئەوەبوو کاتێ سەردانی قودسی کرد لەت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٤دا سەرپۆشی لەسەرکردو پاشان لەمزگەوتی عومەر کەبەرامبەر (المسجد الاقصى)یە نویژی کرد. هەروەها لەکۆتایی ئایار/ مایۆی ١٩٩٥دا، چیللەر لەمیهرەجانیکی هەلبژاردندا رایگەیاند کەهیزو توانا(لەخواوە ئینجا لەگەلەوە وەردەگریت)و لەبەرچاوی هەزاران لایەنگری خۆی ئەو قورئانەی ماچ کرد کەبەدیاری پێی درابوو. تەنانەت (حیکمەت چەتین)ی جیگری سەرۆك وەزیران و سەرۆکی حیزبی گەلی کۆماریو، یەکەم بەرگریکەری سەرسەخت لەعیلمانیەتی تورکیا، لە٢٤ی ئایار/ مایۆی ١٩٩٤دا بەلایەنگرانی خۆی وت کە مەسەلەی پالیوراوی حیزب بۆ سەرۆکایەتیی شارەوانیی ئینیبۆ لۆ(دەداتە دەست خوا ئینجا دەنگدەر).

هەلبژاردنە لاوەکیەکانی شارەوانیش کەلەسەرەتای حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٥دا ئەنجامدرا دەرفەتیك بوو بۆئیسلامیە تورکەکان تاخالی زیاتری رووبەرووبوونەوەی

دریژ خایەنو كراوە بەرامبەر پرنسیپە عیلمانیەكان تۆماربكەن. هەروەها دەرفەتیك بوو بۆ حیزبە راستڕەوە پاریزگار(موحافەزەكار)ە بەبنەڕەت عیلمانیەكان؛ تادەنگی زیاتر بەدەستبهینن.

لەسەر ئەم بناغەیە گەلی هەولٚ درا بۆدانانی یاسای گونجاو لەگەلٚ پیودانە ئاینیەكانداو، بەتالكردنەوەی ناواخنی پرنسیپی عیلمانیەت لەدەستووردا.

ئامانجی سەرەكیی ئەم حیزبانەش بەرامبەر بەو یاسایانەو، وروژاندنی ئەو مەسەلەیە، ریگرتن بووە لەحیزبی (رەفاه)، تا دوای بردنەوەی لەهەلبژاردنە گشتیەكانی شارەوانیدا لە ٢٧ی ئادار/ مارسی ١٩٩٤دا؛ چیدی سەركەوتنی تر بەدەست نەهینیت.

نویژی هەینی:

یەكەمین رووبەروبوونەوەی ئیسلامی– عیلمانی لەتوركیادا بەدوای پیشنیازەكەی غەفار یاكین نوینەری سەربەخۆی پاریزگای (ئەفیون)ی توركیدا هات كە داوایكرد یاسایەك دابریژریٚ بۆ بەرەسمی ناسینی پشوو لەفەرمانگە حكومیەكاندا، لەكاتی نویژی هەینیدا؛ تاكارمەندان بتوانن نویژەكانیان بكەن. بۆئەم مەبەستەش یاكین ئاماژەی بە مادەی ٢٤ی دەستوور كردووە كەپیٚ لەسەر ئازادیی بیرو، باوەری ئاینی دادەگریت. هەلبەتە ئەمەبووە مایەی مشتومریكی گەرم سەبارەت عیلمانیەتی دەولەتو، پەیوەندییەكانی بەئاینی ئیسلامەوەو لەئەنجامیشدا لەنیو تەوژمە ئیسلامیو عیلمانیەكاندا كەرتبوونو دابەشبوون روویدا. تەنانەت ئەمە وای لەهەندیك كرد لەرابردووی تایبەتیو زانستیی خاوەن پیشنیازەكە بكۆلنەوەو دەركەوت كەدەرچووی پەیمانگای رۆبیری كاسۆلیكیی بەناوبانگە. بەلاٚم(یاكین)ی نوینەر ئاماژەی بۆئەوە كرد كەلەكاتی خویندنیدا لەو پەیمانگەیە هەر باوەری بەئاینی ئیسلام هەبووەو، وتویەتی كەسەر بەقوتابخانەكەی ئۆزالە. ئەوەشی روون كردەوە كەئامانجی(رەخساندنی دەرفەتە بۆخەلك تابۆمزگەوت بچنو، گویٚ لە وتاری هەینی بگرنو، لەشوینی دروستی خۆیدا فیری پەروەردەی ئیسلامیو خواپەرستی بن).

لایەنگرانی ئەم پیشنیازەو دژایەتیكەرانی سەربەلایەنی جیاجیا بوون.

سـەرۆكی حـیزبی(نیشـتمانی دایـك) (ی عیلمـانی) مەسـعود یلمـاز(پشـتگیریی تـەواو)ی خـۆی بۆئـەو پیشـنیازە راگـەیاند. هـەروەها سـەرۆكی بزاڤـی دیموكراسـیی نویّ(كەهەر عیلمانی‌یە) جیم بۆینەر وتی ئەو پیشنیازە (لەپیداویستیەكانی دەولەتی عیلمانی‌یە)و، (لەبنەرەتدا ئەوە پرۆژەی ئیمەیە).

ئەوەی سەیر بوو هاورایی سەرۆكی حیزبی چەپی دیموكرات بولند ئەجەوید بوو لەگەڵ ئەو پیشنیازەداو بگرە زیاتریش‌و، داوای كرد نەك هەرلەكاتی نویژی هەینیدا، بەلكو هـەموو رۆژیـك لـەكاتی نویـژی نیوەرۆداو لەهـەموو توركیـادا بكـریّ بەپشـووی رەسمی.

هـەروەها ئەجـەوید وتـی پیویسـت ناكـات لـەم بارەیـەوە یاسایەك دەربكـریّ؛ بـەلكو سـەرۆكایەتیی كاروبـاری ئـایینی دەتوانـیّ بـەبریاریك ئـەوە چارەسـەر بكـات‌و مەسەلەكە(مەسەلەی رژیم یان سیاسەت نی‌یە، بەلكو مەسەلەیەكی تەكنیكی‌یە).

نـەیارانی پیشـنیازەكە دوو روانگـەیان هـەبوو: یەكـەم، دەسـتووری‌و، دووەم: سیاسی- تەكنیكی. پیشنیازەكەیان بەپیچەوانەی دەستوور لەقەلەم داو وتیان مادەی دووەم ئاماژە بـەوە دەكـات كـە(كۆمـاری توركیـا، دەولـەتیكی حقوقـی‌ی دیموكراتـی عیلمانی‌و كۆمەلایەتی‌یە). ماددەی ١٤یـش ئاماژە بەوە دەكات كـەنابیّ ئازادی‌و مافە ریپیدراوەكانی دەستوور بۆ تیكدانی یەكیتی‌ی دەولەت‌و میللـەت، یان دروستكردنی دابەشبوونی زمانی‌و، ئیتنی‌و، ئایینی‌و، مەزهـەبی بەكاربهینریّ. بـەپیّ‌ی دەقـی ئـەم مادەیەش نەیاران چەند پرسیاریكیان خستەروو كەدیارترینیان ئەوەبوو كەكۆمەلگای توركـی فرە مەزهەبەو، بەسـەردوو مەزهـەبی سـەرەكیدا بەشبووە: مەزهـەبی سـوننی‌و مەزهەبی عەلەوی.ژمارەی عەلەویەكانیش دەگاتە ١٨ تا٢٠ ملیۆن، واتە ١|٣ی ژمارەی دانیشتووان.

جیگـری سـەرۆكی حكومـەتی پیشـووش(حیكمـەت چـەتین) لەپیشـەوەی نـەیارانی پیشنیازەكەیە تائەورادەیـەی گەیشتە هەرەشـەكردن‌و وتـی ئەگـەر بریـار لەسـەر ئـەو پیشـنیازە بدریّ ئـەوا ئـەو ئیئتیلافـەی لـە ئارادایـە هەلیدەوەشـینمەوە، هـەروەها ئـەم پیشنیازەی بە(كودەتایەكی گەورە ژمارد كەمەبەست لیّ‌ی لیدانی‌پرنسیپی سـەرەكیی كۆماری‌یە كەعیلمانیەتە)، هەروەها وتی(نابیّ بەگویرەی بنـەما ئایینیـەكان ریسـاكانی دەولـەت دابریژیـن). وەزیـری گەشـتوگوزاری پیشـووش عیرفـان غوربینـار هـەردوو

حیزبی (ریگای راست)و (نیشتمانی دایك)ی بەوە تاوانبارکرد کە(تورکیا بەرەو دونیایەکی تاریك راپیچ دەکەن).

مورتەزا دیمیر سەرۆکی کۆمەلە رۆشنبیرییە(عەلەویەکان)ی پیر سولتان عەبدال-یش رایگەیاند کەحیزبە راستەکان ئامانجیان کۆکردنەوەی خاڵو بەکارهینانی ئایینە بۆئامانجی سیاسی، هەروەها (رەفاه)ی بەوە تاوانبار کرد کەپرنسیپی (التقیة) پیادە دەکاتو، خۆی ئامادە دەکات تابەشەریعەت حوکمرانیی ولات بکات.

وەسفی دەستووریشی وەها کرد کە(بەروالەت) ریکخراوە ئایینیەکان قەدەغە دەکات، ئەگینا لەراستیدا (رژیمیکی شەرعیە).

بیرمەندی عیلمانیش تۆقاتمیش ئاتیش وای لەقەلەم دا کە مەبەست لەو پیشنیازە ناوبراوە پیوانەی کاردانەوەکانە(سەندیکا چەپە توندرەوەکان لەکاتی نویژی هەینیدا کۆبوونەوەی خۆیان دەبری‌و، مارکسیستیکیش نەیدەوت: چیمان لەوە داوە. واتە پشووەکە وەکو واقیعیك هەبوو، ئیستاش ئامانجەکە خواردنی تریّ نییە، بەلکو کوشتنی رەزەوانەکەیە) لەم چوارچیوەیەشدا مامۆستای زانستە سیاسیەکان لەزانکۆی ئەنقەرە دۆغو ئەرغیل وتویەتی کە(بواری باوەر ئازادە. ریگرتنیش لی پیچەوانەی عیلمانیەتە).

بیرمەندی ئیسلامیی ناسراو عەبدولرەحمان دیلیباقیش رایەکی دیاریکراو ناخاتەروو، بەلکو تەنها ئاماژە بۆ(مەترسیی گەورە)ی ئەم جۆرە گفتوگۆیانە دەکات کەدەشیّ گۆلمەزیان لی بکەویتەوە. بەلام سەرۆکایەتیی کاروباری ئایینی رەخنەی لەپرۆژەی ئەو یاسایە گرت لەبەرئەوەی هەینی خۆی لەبنەرەتدا لەئایینی ئیسلامدا رۆژی پشووەو، پیویست ناکا یاسای بۆدابنریّ.

ئایا سۆفیا

مەسەلەی مزگەوتی ئایا سۆفیای بەناوبانگیش بابەتیکی گەرموگوری تری رووبەرووبوونەوەی نیوان هەردوو تەوژمی ئیسلامی‌و عیلمانی بوو. لەکۆتایی ئاياری ۱۹۹٥دا حیزبی (رەفاه) پرۆژەی یاسایەکی بۆسەرلەنویّ کردنەوەی مزگەوتی ئایا سۆفیای خستەروو تاخواپەرستی تیا بەجیّ بهینریّ.

ئەم داوایــە بــووە مایــەی مشــتومڕیکی گــەرمو بارەکــەش زیــاتر گرژبــوو وەختــێ وەزارەتی ڕۆشنبیری ڕێی بەتیپیکی هونەریدا تا لەباخچەی مزگەوتی ئایا سۆفیادا ئاهەنگیکی سەما سازبکەن. لەرۆژی دیاریکراودا، واتە لە٢٧ی ئایار/ مایۆی ١٩٩٥دا، لەلایــەن کۆمــەلیك ئیســلامیەوە خۆپیشــاندانیك تامزگەوتەکــە ســازکرا تــارێ لەپیشکەشکردنی ئاهەنگەکە بگرنو، پاش پیکدا هەلپژان لەگەڵ پۆلیسداو گرتنــی هەندیکیان لەو کارەیاندا سەرکەوتن. ڕۆژنامەوانی باوەگۆ(التعلیق) نووسیش ئیلینۆر چیفیك ئەوەی ڕاگەیاند کــەدەبێ وریــایی هــەبێ نــەوەکو تورکیــا بخریتــە(مەترســی ڕاستەقینە)ەوەو کەشو هەوای لیخۆشبوون (التسامح) بفەوتینرێ.

لەریپیوانیکیشدا کەشــارەوانیی بــای ئۆغلــۆ لەئەســتەموولّ بەبۆنــەی یــادی ٥٤٢ سالەی ئازادکردنی ئەستەموولەوە ریکیخست، کۆمەلیك دروشم بەرزکرانەوە کەداوای کردنەوەی مزگەوتی ئایا سۆفیایان دەکرد بۆخواپەرستی، کاتی خۆی مستەفا کەمال ئەتاتورك لەسالی ١٩٣٤دا ئەم مزگەوتەی کردبوو بە مۆزەخانەو ڕۆژانە ٦تا٧ هەزار گەشتیار ڕوویان تێدەکرد. بەرگریکاران لەگۆڕینی ئەم مزگەوتە بۆمۆزەخانە دەلین: بڕیارەکەی محەمەد ئەلفاتح کەکلیسای کرد بەمزگەوت بەبێ ئەوەی ناوە ئەسلیەکەی بگۆڕیت؛ نیشانەیەکە بۆلیکبوردن، بڕیارەکەی ئەتاتورکیش لەگۆڕینی ئەم مزگەوتەدا بۆ مۆزەخانە نیشانەیەکە بۆلیکبــوردن لەگــەڵ ئیســلامو مەســیحیەتداو هیشــتنەوەی وەکو شوینیك بۆسەردانی هەردوولا.

لەکۆتایی ئایار/ مایۆی ١٩٩٥دا نوینەرانی حیزبی(ریگــای ڕاســت)و (نیشــتمانی دایك)و (ڕەفاه) لەسەر شتیك ریکەوتن کەبەرواڵەتیك لەرواڵەتەکانی بەئیسلامیکردنی دەولــەت دەژمیردرێ، ئــەویش زیــادکردنی پاشــکۆیەك بــوو بــۆ یاســایەکی باجدانــان کەباج لەسەر وەبەرهینانو کۆمەکی تایبەت بۆدروستکردنی مزگەوت کەمدەکاتەوە. پەرلــەمانیش پیشــتر کــاتی کــارکردنی بــەجۆریك دیــاری کردبــوو کەلەگــەڵ وادەی ڕۆژووشکاندندا کۆتایی بیت.

دواشتیش لەبواری مشتومڕی ئیسلامی- عیلمانیدا کەروویدا داواکەی نوینــەری ئەنقــەرەی ســەربەحیزبی (نیشــتمانی دایــك) وەهبــی دینچیلــەر بــوو بــۆ کردنــەوەی دانیشتنەکانی پەرلەمان بەئایەتی قورئان. ئەوەبوو لەلایەن حیزبی (ڕەفاه)و هــەندێ نوینــەری حــیزبی (ریگــای ڕاســت)ەوە پشــتگیری لــەم پیشــنیازەکراو، دینچیلــەری

نوینەریش بەوە تاوانبار دەکرێ کەژمارەیەکی زۆر (کارمەندی ئاییندار)ی لەوەزارەتی پەروەردەی نیشتمانیدا دامەزراندووە وەختێ لەوێ وەزیر بووە.

هەروەها ئەو مامۆستایانەی حەز بەچوون بۆحەج دەکەن هان دەدرین‌و هیچ لەمووچەشیان نابررێ‌و، ئەمەش دنەدانیکە بۆ بلاوکردنەوەی هەستی ئایینی لای تویژیك لەکارمەندانی سەربەدەولەتی عیلمانی.

هەندێ لەچاودیرانیش وایان لەقەلەم دا کەبریارەکەی دادگای ئاسایشی دەولەت لە٢٧ی ئایار/ مایۆی ١٩٩٥دا بەوەی ئۆبالی رووداوەکانی سیواس کە لە٢ی تەمموز/ یۆلیۆی ١٩٩٣دا روویانداو ٤٠ رۆشنبیری تیاکوژرا، خستیە ئەستۆی نووسەر عەزیز نەسین(لەتەممووزی ١٩٩٥دا مرد) گوایە لیدوانەکانی بوونەتە مایەی ئاژاوە، ئەمەش نیشانەیەکە لەنیشانەکانی موجامەلەی دەولەت بۆ تەوژمە ئیسلامیەکانی ولات، گەرچی عەزیز نەسین بەموعجیزە لەدەستی ئەو خۆپیشاندەرانە رزگاری بوو کەهیرشیان کردەسەر ئەو ئوتیلەی کۆنگرەیەکی رۆشنبیریی تیابوو و دەیانویست نەسین بسووتینن.

ئەم جۆرە پیکداهەلپژانانە ناوبەناو مەسەلەی شوناس‌و ئینتیما لەولاتیکدا دەوروژینیت کەپرە لە ناکۆکی‌و دیاریکردنی پاشەرۆژی شتیکی ئاسان نییە. کیشەی سەرەکیی کەمالیزمیش ئەوەیە کە خەریکە دەبێ بە"تابوو"یەك وەکو کۆمۆنیزم‌و فاشیزم‌و نازیزم، بەبێ‌رەچاوکردنی ئەو گۆرانانەی دوای جەنگی سارد و هەرەسی کۆمۆنیزم‌و، ئەو گۆرانە ریشەییانەی بەسەر کۆمەلگای تورکیدا هاتن.

یەکیك لەوهۆیە سەرەکیانەی وای لە تورکیا کردووە نەتوانیت رۆلیکی بەهیزی گونجاو لەگەل وزەو توانایدا ئەنجامبدات ئەوەیە کە ئەو گۆرانکاری‌یە کۆمەلایەتی‌یە گەورانەی تیایدا روویانداوە هاوکات نەبوون لەگەل گۆراندا لەبونیادی دەولەت‌و، یاساکانی‌و، میکانیزمی کارکردنی‌و، مامەلەی لەگەل واقیعی گۆراودا.

لەنیوان دینامیکیەتی کۆمەلگاو وەستاویی دەولەتدا، ئەم ململانێ توندو تیژەی هیزە دژ بەیەکەکان هەربەردەوام دەبیت، لەسەرووشیانەوە ململانێی نیوان تەوژمی عیلمانی‌و تەوژمی ئیسلامی.

٧-شیخ جەمالەدین قوبلان: خەلیفە یان خائین

"خومەینیی توركیا مرد"، كاتێ شیخ جەمالەدین قوبلان لە١٥ی ئایاری ١٩٩٥دا لەشاری كۆڵۆنیای ئەلمانیادا مرد، ڕۆژنامەیەكی توركی بەوجۆرە گوزارشتی لەمەرگی كرد. مردنەكەی قوبلان بۆنەیەك بوو بۆ ڕۆشنایی خستنەسەر یەكێك لەدیارترین سیمبولەكانی بزاڤە ئیسلامیەكانی توركیا لەم سالانەی دواییدا. گەرچی ناوبانگی سنووری وڵاتی خۆی بەزاندووە، بەڵام بەپێی پێویست نەگەیشتۆتە ڕایگشتیی عەرەب.

شیخ قوبلان كێیە؟

ژیانی ئەم پیاوەو بیروراكانیگەلی تایبەتمەندیو سەمەرەیی بەخۆوە گرتووە. سالی١٩٢٦ لەدێی دینگیز لە قەزای ئەسبیری سەربەپاریزگای ئەرزەرووم لەدایكبووە. هەر لەمنالیەوە لەسەر دەستی باوكی فێری زانستەكانی قورئانو زمانی عەرەبی بووەو، باوكی زانابووە. لە كۆلیژی زانست لە ئەنقەرە دریژەی بە خویندن دەداو، سالی ١٩٦٦ تەواوی دەكات. وەكو پشكنەریك لە"سەرۆكایەتیی كاروباری ئایینی" كە تایبەتە بە كاروباری موسلمانەكان لەتوركیادا؛ كاری كردووەو، دواتر بووە بە بەریوەبەری كاروباری تایبەتی تیایدا. هیندەی نەبرد بوو بە جیگری سەرۆك. لەم ماوەیەداو لەسالی ١٩٦٦ەوەتا سالی١٩٨١بووبە موفتیی ئەدەنە. پاشان دەستی لەهەموو ئەو كارانە كیشایەوە تا خۆی بۆ هاوكاریكردن لەگەڵ سەرۆكی حیزبی سەلامەتی نیشتمانی نەجمەدین ئەربەكان دا تەرخانبكاتو، پشتیوانی لە ریكخراوی"تیروانینی نیشتمانی"ی سەربە حیزب بكەن لە ئەوروپاداو، بەتایبەتیش لە ئەلمانیادا. هەربەراستیش قوبلان دوای ئەوەی بۆ نوینەرایەتیی حیزبی سەلامەتی نیشتمانی هەلبژیردرا لەسالی ١٩٧٧دا لە ئەرزەروومو شكستی هینا، بەرەو ئەلمانیا چووو، لەبەر ئەوەی شارەزایی لە مەسەلەكانی فیقهداهەبوو؛ لە ریكخراوی"تیروانینی نیشتمانی"دا كرا بەسەرۆكی لیژنەی رینوینی فەتوا.

دەولەتیك و خەلیفەیەك و بالویزخانەیەك

سالی ١٩٨٣ویستگەیەکی جیاکەرەوە بوو لە ژیانی قوبلاندا، لەو سالەداو لەسەر بانگهیشتی ئایەتوڵا خومەینی سەردانی ئیرانی کرد. هەر دوای سەردانەکە قوبلان لە ئاب/ ئۆگستۆس ی هەمان سالدا وازهینانی خۆیلە"تیروانینی نیشتمانی" راگەیاندو دەستیکرد بەبانگەشە بۆ دامەزراندنی دەولەتیکی ئیسلامی لە تورکیادا. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی لە١١ی تەمموز/یۆلیۆی١٩٨٤دا رەگەزنامەی تورکیی لیبسەننەوە.

ئەمە سەرەتای ناوبانگی قوبلان بوو وەکو سیمبولیك لە سیمبولەکانی ئیسلامی رادیکال لەتورکیادا. ئەوەندەشی پێ نەچوو ناوی بنەمالەکەی لە"قوبلان"ەوە(کەبەمانای پلنگ دێ) گۆری بۆ"خواجە ئۆغلو"، لەبەر ئەوەی بەرای ئەو مرۆڤ "لە وەچەی گیانەوەر نییە تاناوی گیانەوەران لە خۆی بنیت". لەسالی١٩٨٥دا قوبلان توانیی مافی پەنابەریی سیاسی لەحکومەتی ویلایەتی رین و ستفالیای باکوور لە ئەلمانیا وەربگریت. پاش ئەوە دەستی بەشالاویکی چرکرد دژبەتورکیا و ئەتاتورکیەت، ئەمەش وای لە کەنعان ئیفرین(سەرۆکی پیشووی کۆماری تورکیا)و دەزگای راگەیاندنی رەسمی تورکیا کرد بە هەمان ناتۆرە ناوی بهینن کەجارانیش دەیانهینا ئەویش"دەنگی رەش"لەسەر کیشی"بازاری رەش"ە، چونکە کردەوەو لیدوانەکانی دژبە یاسای تورکیا بوون. لەهەمان سالدا قوبلان"یەکیتیی کۆمەلەو گروپە ئیسلامیەکان"ی دامەزراند کە ٨٠٪ی لایەنگرانی ئەربەکان روویان تیکرد. شیخ قوبلان لەم شەرەیدا دژبە رژیمی تورکیا بەردەوام بووو لەسالی ١٩٨٧دا دامەزراندنی"دەولەتی ئیسلامیی فیدرالیی ئەنادۆڵ"ی راگەیاندو خۆی کرد بە خەلیفەیی، کردنەوەی یەکەم"بالیۆزخانە"شی لە بەرلین راگەیاند. قوبلان لایەنگرانی"دەولەتەکەی"ناو دەنا"هاوولاتیانی ئەم دەولەتە". بەلام سەرکەوتوویی ئەربەکان لەسەرلەنوێ بیناکردنەوەی "تیروانینی نیشتمانی" لەئەلمانیاو ئەوروپاداو، لەمپەرخستنە چالاکیەکانی لایەنگرانی قوبلانەوە لە تورکیادا، هۆکاریکی سەرەکی بوو لە کەمکردنەوەی تواناو قەلەمرەوی قوبلانداو، تەکینەوەی زۆربەی لایەنگرانی. هەروەها پەیوەندیی خۆشی لەگەل ئیراندا هۆکاریکی تری دروستکردنی ئەو گومانە بوو لەنیو لایەنگرەکانیدا سەبارەت نیازو ریرەوی.

شۆڕشێکی ئیسلامی

قوبلان داوای کرد شۆڕشێکی ئیسلامیی وەك ئەوەی ئێران لەتورکیادا بەرپابکرێو بە پێشەوایەتیی"ئیمام"(واتە قوبلان خۆی). یەکێك لە ئامانجە سەرەتاییەکانیشی ڕووخاندنی ڕژێمی کەمالی(نیسبەتەن بۆ کەمال ئەتاتورك) لەتورکیاداو، دامەزراندنی ڕژێمی شەریعەت بوو. باوەری بەوەش بووکە ئەو ئامانجە لەرێی"پروپاگەندە"و بانگەشەوە دەبێ، هەروەکو چۆن کاتی خۆی خومەینی لە مەنفادا لەعیراق وایدەکرد. هەربۆیە قوبلان بۆ ئەوە زۆر پشتی بە کاسێتی تۆمارکردن و ڤیدیۆ دەبەست. پەیوەندیشی بەئێرانەوە شتێکی ئاشکرابوو، ئەو وەعزو گوتارانەی بۆتورکی وەردەگێرا کەپیاوانی ئایینی لەئێران دەیانخوێندەوە، قوبلان ئەمانەی لە سەرکاسێت تۆمار دەکردو لەناو ئەلمانیاو تورکیادا پەخشی دەکردەوە.

قوبلان پیاوانی ئایینی بەکۆڵەکەی شۆڕشی ئیسلامی دەزانێت. بۆیە زۆر تەقەلای دا تا پیاوە ئایینیە تورکەکان هان بدات تا واز لە "سەرۆکایەتیی کاروباری ئایینی" بهێنن. دەیوت: "وابەستە بوونی پیاوی ئایینی بەدەولەتێکی عیلمانی‌یەوە بەرەو دۆزەخمان دەبات)، ئەمە لەکاتێکا قوبلان خۆیشی تاسالی ١٩٨١ لەسەرۆکایەتیی کاروباری ئایینی‌دا کارمەند بوو. قوبلان دەیوت پەنجا هەزار مزگەوت لەتورکیادا هەیەو ئەمەش واتە پەنجا هەزار ئیمام(پێویستە ئەمانە ڕاپەڕن، شۆڕش هەڵگیرسێنن، ئیدی ئەو کاتە گەلیش شۆڕش هەڵدەگیرسێنێت) لەم چوارچێوەیەشدا قوبلان دژ بەوە بوو هەوڵبدرێ لەرێی حیزبەوە دەست بەسەر دەسەڵاتدا بگیرێ، لەبەرئەوەی دیموکراسیەت (بەرهەمێکی ماسۆنی‌یە)و، دەنگدانیشی بە(گوناه) لەقەڵەم دەداو، دەیوت ئەوەی ئەو گوناهە بکات ئیمانی لەدەست دەدات.

(هەڵوەشاندنەوە)ی پەرلەمان

قوبلان شەریکی سەختی لەگەڵ سەرکردەکانی تورکیادا کردو کەس لەشاڵاوی ڕەخنەکانی دەرنەچوو. ئەو خۆی هەڵوەشانەوەی پەرلەمانی تورکیای ڕاگەیاند بوو، سەرکردەکانی تورکیاشی بە(دووڕوو وکافر) دەزانی، هەر لەئەجەویدو ئینۆنۆوە

تایلمازو دیمیریلو تەنانەت ئەربەكانیش. كاتێ تانسۆ چیللەر بوو بەسەرۆكی حكومەتیش لەحوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٣دا، قوبلان وتی: (ئەوەی حوكمرانەكەی ئافرەت بێ، سەرناكەویت). هەروەها قوبلان سەرۆك كۆماری ئیستای توركیا (سولەیمان دیمیریل)ی بەوە تاوانباركرد كە(ماسۆنی)یە.

فەتوای كوشتنی عەزیز نەسین

قوبلان گەرچی دەلێ بەشیوەیەكی گشتی لەئیسلامدا كوشتن نییە، بەلام لەگەل ئەوەدایە لەری فەتواوە كافران بكوژرین. لەم روانگەیەشەوە فەتوای حەلالكردنی كوشتنی ئەدیبی ناسراوی تورك(عەزیز نەسین)ی دەركرد لەبەرئەوەی رۆمانی (ئایەتە شەیتانیەكان)ی سەلمان روشدی بۆتوركی وەرگیراوە. هەروەها لەرێی (بلاوكردنەوە)ی بانگەشەی ئیسلامییەوە رایدەگەیەنیت كە هەلگرتنی چەكیش لە(دواقۆناغ)ی شۆرشدا پیویستە. هەموو كەسیكی سەر بە(سوپای شۆرشی ئیسلامی) دەبێ بەسێ قۆناغدا بروات: یەكەم (قۆناغی قوتابخانە) تافیری ئایینو گویگرتن لەئیمامەكان بیت، پاشان (قۆناغی كۆلیژ)یان پیگەیاندنو راستكردنەوەی موسلمانو راهینانی لەسەر سەختیی ژیان. دواجاریش(قۆناغی سەنگەر) واتە مەشقكردن لەسەر بەكارهینانی چەك. برینی ئەم سێ قۆناغەش(بەرەو بەهەشتمان دەبات) هەروەكو قوبلان دەلیت:

زۆر كەس دەلین شوبهاندنی قوبلان بەخومەینی زیدەرۆیی تیایە، چونكە خومەینی خاوەنی جەماوەریكی فراوان بوو، بەپیچەوانەی قوبلانەوە كەتەنها چەند هەزار كەسیك بەدەوریەوەن. لەو سالانەی دواییشدا لەنیمچە خەلوەتیكدا دەژیا لەكۆلۆنیاو، لەپیشەوای تەریقەتیكی ئایینی دەچوو، نەك لەسەركردەی شۆرشیكی ئیسلامیو میللی لەولاتیكی ئیسلامیی گەورەی وەكو توركیادا. هەندیكیش بروایان وایە كە سەرۆكی پیشوو ژەنەرال ئیفرین وینەی قوبلانی بەو جۆرە گەورە كردەوە تاپتر جەخت لەسەر عیلمانیەتی رژیم بكات دژ بە نەیارانی، بەتایبەتیش دوای ئەوەی هەندێ لەعیلمانیەكان ژەنەرال ئیفرینیان بەوە تاوانبار كرد كەموجامەلەی بزاڤە ئیسلامیەكانی ناوتوركیا دەكاتو، هەرئەویش بوو لەدەستووری ١٩٨٢دا ماددەیەكی زیادكرد، كەبەگویرەی ئەو ماددەیە دەبێ فیركردنی ئایینی لەقوتابخانەكاندا بچیتە

پرۆگرامەوە. دەلین ئیفرین چاودیریی چالاکیەکانی قوبلانـی دەکـرد لەئـەلمانیاداو، بـەدەزگاکانی راگـەیاندنی تورکیـادا بلاویدەکـردەوە تامەترسـیی ئـەو (دەنگەرەشـە) بخاتـەروو و ئـەو گومانانـەش سـەبارەت بەعیلمانیـەتی خـۆی برەوینیتـەوە کـەلای خەلکانیك دروست ببوون.

وینەی قوبلان تەنها لەژیانیدا گەورە نەکرایەوە، بەلکو هەرئەوەندە هـەوالی مردنـی گەیشتەوە تورکیا؛ هەندیّ لیپرسراوان ویستیان سوود لـەوە ببینـن. ئـەوەبوو تانسـۆ چیللـەر رایگـەیاند کەدەشـیّ خیزانەکـەیان ببینیـت، ئەمـەش وا لیکدرایـەوە کـەبۆ وەدەستهینانی هەندیّ دەنگە لەهەلبژاردندا.

قوبلان لەئەلمانیا مرد، بـەلام تەرمەکـەی لەئـەرزەرۆم، لـەتورکیادا لـە١٩ی ئایـار/ مـــایۆی ١٩٩٥دا نیـــژرا، گـــەرچی رەگەزنامـــەی تورکـــیی لەدەســـت دابـــوو. کەدەسـەلاتدارانی تورکیا رییان بەهینانەوەی تەرمەکەی قوبلان دا؛ ئەمە سـەرلەنویّ بووەوە هۆی مشتومر لەسەر هینانەوەی ئیسكو پروسکی (نازم حیکمەت)ی شاعیر لەمۆسـکۆوە بۆتورکیـا. بیـانووی دەسـەلاتدارانی تورکیـش بـۆ ریّ پـیّ نـەدان بەهینانەوەی ئیسكو پروسکی نازم حیکمەت بۆ نیشتمانەکەی ئەوەبوو کەلەسەرەتای پەنجاکاندا رەگەزنامەی تورکیی لی سەنرابۆوە.

قوبلان وەسیەتنامەیەکی نووسراوی دوای خۆی جیّ نەهیشت، بـەلام بەرلـەمردنی مـەتین موفتـی ئۆغلـۆی کوری بـە(خەلیفـە) دەسنیشـانکرد. دوای مردنـی لایـەنگرانی بەیانامەیـەکیان بـەئیمزای (ئەنجومـەنی شـوورای دەولـەتی خەلافـەت) بلاوکـردەوە، کەتیایدا هاتبوو "نابیّ موسلمانان بۆتاقە سەعاتیك چیّیە بەبیّ خەلیفە بميننەوە. هەربۆیـە مـەتین موفتـی ئۆغلومـان وەکـو خەلیفـە هـەلبژارد) کورەکەشـی کەلـەکۆلۆنیا نویژی لەسەر تەرمەکەی باوکی کرد جەختی لەوە کردەوە کەلەسـەر ریگاکەی باوکی بەردەوام دەبیّو (ئەوشتانە ئەنجام دەدەین کەئـەو ئـەنجامی دەدان، یـان دەیویسـت ئەنجامیان بداتو، هەرچییەکیشم لەتوانادایە دەیکەم).

لـەکاتی بەریکردنی تەرمەکەی قوبلان دا لایەنگرەکانی ئەو هوتافانـەیان دەکیشـا کەداوای لەناوبردنی رژیمی عیلمانی دەکەن، ئەمەش وای لـەوەزیری نـاوخۆی تورکیـا (ناهید مەنقشیە)کرد کە قوبلان بە(خائینی نیشتمان) لەقەلەم بدات.

ئائەمەیە تورکیا، ئەو ولاتی ناکۆکییانەی کەلانی کەم بەم زووانە ئارامی بەخۆیەوە نابینیت.